

RASIJUS MAKSELIS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

PLOTINO „MĄSTYMO GYVENIMO“ KONCEPCIJOS IŠTAKOS IR TERMINO „ζωή“ VARTOJIMO *ENEADOSE* ASPEKTAI

The background of Plotinus' concept of „Life of intellect“ and analysis of several aspects of usage of term „ζωή“ in the *Enneads*

SUMMARY

This article is devoted to an analysis of Plotinus' concept of „Life of the Intellect“. Scholarly discussion about this concept reveals the apparent contradictions between its eternal static state of rest and its emphatically dynamic vitalism. The article attempts to demonstrate that a number of ambivalent elements of Plotinus' concept of „Life of the Intellect“ are caused by relevant theories of his predecessors, most notably, Plato and Aristotle. An analysis of the usage of terms ζωή and βίος in the *Enneads* shows that Plotinus is using them in a systematic and consistent manner. It seems obvious that Plotinus is himself aware of the ambiguity of his doctrine of the „Life of the intellect“ and difficulties caused by attempts to speak about „life“ in different levels of his metaphysical universe.

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas Plotino „Mąstymo gyvenimo“ koncepcijos analizei. Pristatoma akademinė diskusija, išryškinusi regimą šios koncepcijos prieštarumą, siekiant suderinti amžinos, nejudančios Būties ir kartu jai priskiriamo itin dinamiško gyvybingumo idėjas. Straipsnyje aptariami galimi šios Plotino koncepcijos istoriniai šaltiniai, labiausiai kreipiant dėmesį į ikisokratikų filosofiją, Platoną ir Aristotelį. Taip pat aptariama gyvybės, arba gyvenimo, sąvokos (ζωή) vartojimas Plotino traktatuose lyginant ją su giminingu terminu βίος. Straipsnyje prieinama išvada, kad Plotino „Mąstymo gyvenimo“ koncepcija perima kai kuriuos ambivalentiškus atitinkamų Platono ir Aristotelio teorijų bruožus, taip pat, kad nuosekli ir sistemiška terminų ζωή ir βίος vartoseną *Eneadose* rodo, jog Plotinas pats suvokia jo „Mąstymo gyvenimo“ koncepcijos prieštarumą ir „gyvybės“ sąvokos vartojimo problemškumą, ypač kalbėdamas apie skirtingus tikrovės lygius.

RAKTAŽODŽIAI: Plotinas, neoplatonizmas, mąstymas, gyvenimas, filosofijos istorija, ontologija, metafizika.

KEY WORDS: Plotinus, neoplatonism, intellect, life, history of philosophy, ontology, metaphysics.

Platonizmo filosofijos tradicijos tęsėjas ir vadinamo „neoplatonizmo“ pradininkas Plotinas (apie 204–270) paliko daug įžvalgų, kurios nors ir tapo kertiniais akmenimis vėlesnėms Viduramžių, Renesanso ir Naujųjų laikų ir Vakarų, ir arabų pasaulio mąstytojų teorijoms, iki šiol yra sunkiai suprantamos ir provokuoja aktyvias platonizmo istorijos tyrinėtojų diskusijas. Viena iš tokių diskutuojamų įžvalgų yra regimai prieštaringos Plotino išvados apie Mąstymą (νοῦς) – antrąją jo filosofijos metafizinę tikrovę, kilusią iš Vienio (niekaip nesuvokiamo ir neišreiškiamo tikrovės prado, visos tikrovės potencialios galios) ir tapatinamą su Platono tikrąja Būtimi (ὄν, οὐσία), idėjų, mąstymo formų, *eidų* pasauliu. Plotinas teigia, kad Mąstymas yra amžinas ir nekintantis, tačiau čia pat pabrėžia, jog būdamas visos Būties ir gyvybės paradigma, jis ir pats yra itin dinamiška tikrovė, kurioje „kunkuliuoja gyvybė“¹. Būtent Plotino Mąstymo koncepcija yra viena įtakingiausių jo filosofijos dalių, todėl šį prieštaravimą verta aptarti ir pamėginti jeigu ne išaiškinti ir panaikinti, tai bent aiškiau suprasti jo priešastis.

Jau daugiau kaip 55 metai praėjo po klasikine pripažintos Pierre Hadot studijos *Būtis, gyvybė ir mąstymas Plotino filosofijoje ir iki jos*² pristatymo ir publikacijos. Nuo pat šio fundamentalaus darbo pasirodymo jis tapo išeities tašku visiems vėlesniems bandymams tyrinėti Plotino

mąstymo (νοῦς) hipostazės dinaminis aspektas, ypač siejamus su „gyvybės“ sąvoka³. Kartu su truputį vėliau pristatytu ir publikuotu britų mokslininko Arthuro Hilary Armstrongo pranešimu „Amžinybė, gyvybė ir judėjimas Plotino filosofijoje“⁴, kuris, pasak paties mokslininko, buvo įkvėptas ir išprovokuotas anksčiau minėtos P. Hadot studijos, šie du darbai pateikia įdomią dviejų autoritetingų mokslininkų diskusiją, kuri atskleidžia jų skirtingas prielaidas ir jų atstovaujamų filosofijos istorijos mokyklų skirtumus. Skaitant ir lyginant abi šias studijas įdomu stebėti, kaip ta pati intencija kuo geriau suprasti paties Plotino samprotavimus apie Mąstymo gyvybę arba gyvenimą ir pateikti nuoseklią filosofinę šių samprotavimų interpretaciją sąlygoja visiškai skirtingas tų pačių Plotino *Eneadų* tekstų interpretacijas.

Nesileidžiant į visas šio akademinio ginčo detales, verta išryškinti jame labai aiškiai pasimačiusius pagrindinius Plotino Mąstymo vitališkumo koncepcijos sunkumus, kurie, kaip pamatysime, yra iš dalies paveldėti iš atitinkamų Platono ir Aristotelio teorijų. Vėliau Plotino Mąstymo gyvybės sampratą apžvelgsime platesniame kontekste norėdami sužinoti, kaip konkrečiai vartojama gyvybės, gyvenimo (ζωή) sąvoka *Eneadose*.

Prieš gilinantis į Plotino Mąstymo gyvybės sampratą ir skirtingas jos interpretacijas, pravartu glaustai apžvelgti pagrindinius jos šaltinius.

MĄSTYMO GYVENIMO ARBO GYVYBĖS KONCEPCIJOS IŠTAKOS: IKISOKRATIKAI, PLATONAS IR ARISTOTELIS

„Mąstymo“ ir „gyvybės“ kategorijos, lygiai kaip ir su jomis susijusios „sielos“,

„pasaulio“ ar „nemirtingumo“ sąvokos, nėra vien filosofijos istorijos palikimas,

jos įvairiais pavidalais funkcionuoja daugelio tautų mitologiniuose ir religiniuose pasaulėvaizdžiuose. Egipto ir Mesopotamijos civilizacijos paliko itin ryškius pasaulio ir gyvybės atsiradimo ir žūtis, sielos ir kūno dichotomijos, mirties ir pomirtinio gyvenimo, žmogaus gyvenimo baigtinumo ir dieviškosios amžinos būties mitologinius įvaizdžius, kurie ne tik tapo pamatinėmis Vakarų civilizacijos temomis, bet taip pat formavo kultūrinį ir intelektualinį pirmųjų senovės graikų filosofų kūrybos kontekstą. Dėl vietos stokos negalime išsamiau apžvelgti „mąstymo“ ir „gyvybės“ idėjų istorijos, tačiau būtina glaustai paminėti keletą esminių šios istorijos kaitos bei sąlyčio taškų, nes be jų būtų sunku suprasti Plotino idėjas.

Kaip pažymi dauguma senovės graikų filosofijos tyrinėtojų, pirmiesiems graikų filosofams gyvybė ir jos sąlygojamas judėjimas yra natūrali ir nekvestionuojama tikrovės savybė⁵. Aristotelis *Metafizikos* pradžioje pateikia kelis argumentus bandydamas paaiškinti, kodėl VII–VI a. pr. Kr. Milete gyvenęs pirmasis graikų filosofas Talis tikrovės, kurią jis vadina „išsielintu pasauliu“ (κόσμος υμψυχος), pradū laikė vandenį: maistas yra šlapias, šiluma atsiranda iš drėgmės ir „ja gyvena“, taip pat sėkla yra šlapia⁶. Pasak VI a. pr. Kr. filosofo Anaksimeno, visų būtybių pradū yra oras (vήρ), kurio sutankėjimas ir išretėjimas sąlygoja judėjimą ir kaitą. Anaksimeno V a. pr. Kr. sekėjas Diogenas iš Apolonijos orą tiesiogiai susieja su siela ir mąstymu: „žmonės ir kiti gyvūnai gyvena kvėpuodami orą ir jis jiems yra ir siela, ir mąstymas (vόησις).“⁷ „Tas, ką žmonės vadina oru, turi mąstymą (vόησις) ir jo dėka viskas

yra valdoma ir reguliuojama (κυβερνοσθαί).“⁸ Oras amžinai juda ir judina, todėl pasaulis yra amžinai gyvas, nors atskiros būtybės atsiranda ir žūsta. Hērakleitas (VI–V a. pr. Kr.) tikrovės, jos amžino judėjimo ir kaitos pradū laikė ugnį. Pasak jo, tikrovės judėjimui būdingas tam tikras universalus protingas dėsningumas (*logos*)⁹.

Bendra pastaba, kurią Aristotelis adresuoja pirmiesiems filosofams, yra tai, kad jie aiškiai neatskiria judančios medžiagos, nuo to, „iš kur“ jos judėjimas, t. y. nuo judėjimo priežasties¹⁰. Situacija pasikeičia po to, kai Parmenidas (VI a. pr. Kr.) supriešina juslėmis patiriamą kaitos iliuziją (nuomonės kelią) ir mąstymu suvokiamą amžiną, nejudančią ir nekinančią Būtį (tiesos kelią)¹¹. Tačiau jeigu Būtyje negali būti judėjimo, tuomet kyla klausimas, iš kur jis, ar jo iliuzija, atsiranda. Siekiantiems išsaugoti Parmenidui būdingą loginį ir ontologinį nuoseklumą jo sekėjams tampa nebeįmanoma pasaulio judėjimo ir jo gyvastingumo pradū sutapatinti su pačia judančia mežiaga. Pasak Aristotelio, pirmasis filosofas, kuris atskyrė medžiagą nuo jos judėjimo priežasties, buvo Empedoklis, teigęs, kad pasaulį judina dvi priešingos galios – Meilė (φιλία) ir Neapykanta (νευκος)¹². Kitas įtakingas bandymas identifikuoti inertišką medžiagą judinantį šaltinį siejamas su Anaksagoru (V a. pr. Kr.), pasak kurio, tikrovę išjudina anapus jos esantis mąstymas (νος): „kai mąstymas pradėjo judinti, jis atsiskyrė nuo viso to, kas pajudėjo, ir ką tik išjudino mąstymas, tas tapo padalintas.“¹³ Anaksagoro mąstymo koncepcija tapo itin svarbiu neoplatonizmo noetikos šaltiniu, tačiau čia svarbu pažymėti tik du jos teiginius: mąstymas

sąlygoja pasaulio judėjimo pradžia (nors nėra jo tikslas), mąstymas yra radikaliai atskirtas nuo pasaulio. Įdomu, jog viename fragmente Anaksagoras pažymi, kad kosminis mąstymo veikimas daro įtaką būtent viskam, kas gyva, t. y. turi sielą: „Mąstymas valdo viską, kas turi sielą – ir mažas, ir dideles būtybes.“¹⁴

Platonas (apie 424–apie 347 pr. Kr.) pateikia savo atsakymą į Parmenido išryškintą judėjimo (taigi kaitos ir genezės) ontologinio statuso klausimą. Mąstymu regimos, amžinai nekintančios formos, *eidai*, egzistuoja Būties srityje, o juose dalyvaudama juslinė tikrovė patiria kaitą, rastį ir žūtį, kadangi jos dalyvavimas neužtikrina tapatumo su *eidais* o tik panašumą į juos. Judėjimas yra dešimties rūšių, iš kurių pati tobuliausia – judėjimas ratu¹⁵. Pasaulio ir jame esančių dangaus kūnų judėjimas ratu imituoja pasaulio sielos judėjimą¹⁶, kurio šaltinis yra pati siela kaip „save judinanti“, nuo išorinės įtakos nepriklausanti ir todėl amžina tikrovė¹⁷. Vis dėlto jeigu Platonui *dalyvavimas* užtikrina universalų Būties ir juslinės tikrovės sąryšį, tuomet pats juslėmis patiriamas judėjimas, kaip ir bet koks kitas reiškiny, taip pat turi turėti eidetinį paradigmą pagrindą. Dėl tos priežasties Platonas dialoge *Sofistas* teigia, jog visuotinei Būčiai (τὸ παντελὸς οὐ) priklauso judėjimas, gyvybė, siela, galvojimas (φρόνησις), kad būtų nepriimtina teigti, jog būtis negyvena, negalvoja, bet iškilmingai tyli, neturi jokio mąstymo (νοῦς) ir stovi nejudėdama¹⁸. Tokiu būdu Platonas tikrosios Būties pasaulyje įkurdina judėjimo ir gyvybės *eidus*, Būtis tampa „mąstomu gyvūnu“ (ζῷον οὐ)¹⁹, o gyvybės ir judėjimo *raiška* vyksta juslėmis patiriamame pasaulyje,

kuriame gyvena visos kūnus turinčios gyvos būtybės ir kuris pats yra laikomas „sielą turinčiu gyvūnu“²⁰. Save judinanti pasaulio siela Platonui yra juslinio pasaulio judėjimo šaltinis o šio judesys perduodamas iš mąstomos Būties juslinei tikrovei juslinio pasaulio tvėrimo (harmonizavimo) aktu²¹.

Aristotelis teigia, kad nėra judėjimo be daiktų²². Vartodamas savo terminiją, jis apibrėžia judėjimą kaip „potencijos kaip potencijos aktualizavimą“²³. Judėjimas yra kaita, kurios metu potenciali būtis yra aktualizuojama, kitaip sakant, ji pasiekia savo tikslą (ὀυτελέχεια). Aristotelio požiūriu, pasaulio judėjimo šaltinis yra ne siela, bet gamta (φύσις)²⁴, kurios kontekste būtybės siekia realizuoti savo tikslus. Judėjimas kaip sielos savybė yra laikomas gėrio, ar to, kas suvokiama kaip gėris, geismu (ὁρεξις)²⁵. Aristotelio požiūriu, siela nejuda, ji yra gyvo organizmo ὀυτελέχεια: „siela yra pirmoji *entelecheia* fizinio kūno, kuris potencialiai turi gyvybę.“²⁶ Pasak Aristotelio, siela neturi pati judėti tam, kad judintų. Lygiai tas pats galioja ir pasauliui, kuris juda siekdamas pirmojo judintojo, o šis apibūdinamas panašiai kaip Platono Būtis dialoge *Sofistas*: jis yra amžina būtis (οὐσία αἰδῖος), mąstymas (νοῦς), gyvybė (ζωή). Pirmojo judintojo mąstymo veikla (νόησις) yra jo ὀυεργεια, aktualus veikimas²⁷. Analogiškai mąstymui būdingas aktualus veikimas yra pavadinamas „nejudriu veikimu“ (ὀυεργεια σκινησίας)²⁸.

Ir Platonas, ir Aristotelis judėjimą pirmiausiai išvelgia juslėmis patiriamoje tikrovėje, kaip ir Parmenidas. Visgi šio judėjimo priežastis jie aiškina skirtingai, kadangi skirtingai supranta patį Būties

ir juslinės tikrovės santykį. Platonas teigia esant du judėjimus – vienas yra būdingas sielai, kuri save judina ir todėl yra amžinai gyva, o kitas yra tobulo pasaulio sielos judėjimo imitacija, patiriama jusliniame pasaulyje. Šiuos du judėjimus sieja priežasties ir pasekmės, taip pat provaizdžio ir atvaizdo, dalyvavimo santykiai. Abu šiuos judėjimus įgalina paties judėjimo ir pačios gyvybės *eidai*, t. y. mąstymo, gyvybės ir judėjimo atributai, Platono priskirti tikrajai Būčiai. Apibendrindami galime pasakyti, kad norėdamas savąja dalyvavimo koncepcija paaiškinti judėjimą juslinėje tikrovėje, Platonas turėjo pripažinti viršjuslinį pačios sielos judėjimą ir taip pat judėjimą bei gyvybę tam tikru paradigminiu būdu priskirti ir pačiai Būčiai. Platono požiūriu, ir sielai, ir Būčiai yra būdingas tam tikras ambivalentiškumas santykis su judėjimu. Savo ruožtu Aristotelis neigia viršjuslinį judėjimą ir jį regi vien gamtos, *φύσις*, srityje. Būtybės juda ir kinta, nes jas judina, t. y. jų potencialumą aktualizuoja kitos būtybės, kurios yra aktualios. Pirmasis judintojas nejuda, jis judina būdamas tikslu, geismo objektu. Vis dėlto, panašiai kaip Platono amžinai save judinančios sielos atveju, tam tikras pasyvumo ir aktyvumo

ambivalentiškumas išlieka ir Aristotelio pirmojo judintojo koncepcijoje: nors pirmasis judintojas pats nejuda, jis judina ne kitaip, kaip pats būdamas aktualiu veikimu, *υπέργεια*, jo veikimas yra mąstymas ir jam būdinga gyvybė, minėtas „nejudrus veikimas“.

Net ir tokioje glaustoje ir fragmentiškoje apžvalgoje galima nesunkiai pajusti, kad būties ir judėjimo santykis labai anksti tapo esmine senovės Graikijos filosofijos problema, kuriai spręsti kuriamos teorijos keitė viena kitą, vienu ar kitu požiūriu perimdamos, taisydamos arba paneigdamos ankstesnes. Miletiečių hilozoistinę materijos ir jos judėjimo priežasties vienybę suskaidžiusi Parmenido tikrosios Būties ir iliuzinio tapsmo perskyra žymi atskaitos tašką, iš kurio žvelgiant aiškėja skirtingi Platono ir Aristotelio požiūriai į judėjimą. Skirtingai aiškindami judėjimo ir kaitos jusliniame pasaulyje priežastis, abu filosofai išvelgia tam tikrus judėjimo ir gyvybės bruožus ir viršjuslinėje tikrovėje. Tad galima sakyti, kad Plotino Mąstymo gyvenimo koncepcijos prieštaravimo užuomazgos gana aiškiai pastebimos ir jo doktriną įkvėpusių Platono ir Aristotelio teorijose.

PLOTINO MĄSTYMO GYVENIMO KONCEPCIJOS PRIEŠTARINGUMAS

Grįžkime prie Plotino ir jo Mąstymo gyvybės, arba gyvenimo, teorijos, kuri sukėlė akademinį ginčą. Hadot savo pranešime interpretuoja visą Plotino metafizikos sistemą kaip iš esmės paremtą gyvybės, arba gyvenimo, sąvoka. Jis prieina išvadą, kad triada „būtis – gyvybė – mąstymas“ yra pamatinė platonizmo

tradicijos koncepcija nuo pat senosios akademijos ir taip pat yra tapusi paties Plotino filosofinės sistemos išėjties tašku. Hadot teigimu, visoje ankstesnėje ir vėlesnėje platonizmo filosofijos tradicijoje Plotinas yra unikalus tuo, kad ypač accentuoja gyvybės aspektą ne vien mąstomos tikrovės, bet taip pat ir pačiame

bendriausiam ontologiniame likties (μωνή) – sklaidos (πρόοδος) – grįžties (υπιστροφή) kontekste, kuriame reiškiasi transcendentinio Vienio ir iš jo „emanuojamos“ daugiagos juslinės tikrovės dialektika. Gyvybės, arba gyvenimo, sąvoka yra tinkamiausias įvaizdis siekiant apibūdinti begalinę Vienio galią, kuri išeina iš jo į išorę, atsigręžia į jį atgal ir per šią grįžtį yra suformuojama Vienio jau kaip Mąstymas. Pačioje bendriausioje perspektyvoje visi metafizinio tikrovės raidos proceso etapai iš tikrųjų yra skirtingos tam tikro dinamiško elemento raidos stadijos. Šis elementas primena stoikų pneumą arba Hērakleito logosą. Pasak Hadot, gyvybė yra Plotino metafizikos centrinė ašis, nusakanti nuolatinę raiškos galią, kuri, išėjusi iš Vienio, yra apibrėžiama kaip mąstymas, ir šio apibrėžimo dėka gali grįžti į savo šaltinį. Mąstymas yra epizodas bendrame gyvybės metafiziniame procese, kuriame gyvybė tampa likties, sklaidos ir grįžties ciklo metafora. Todėl tikrovė yra vadinama „gyvenimu, kuris siekia pažinti savo ištakas“. Tokia gyvybės sąvokos traktuotė paaiškina faktą, kad Plotinas gali kalbėti apie gyvybę, arba gyvenimą, visuose jo išskiriamuose tikrovės lygiuose. Šią holistinę gyvybės interpretaciją taip pat netiesiogiai patvirtinta pastebėjimas, kad filosofinė ir ypač soteriologinė „gyvybės“ sąvokos vartosena tampa įprasta Plotino gyvenamuoju laikotarpiu, taip pat faktas, kad pamatus tokiam ontologiniam vitalizmui padėjo dar Anaksagoras ir Empedoklis²⁹. Įdomu ir netgi paradoksalu yra tai, kad pats mąstymas, regimas tokioje universalios gyvybės proceso perspektyvoje, pasirodo esąs silpnoji proceso grandis. Hadot cituoja kitą žymų pran-

cūzų filosofijos istoriką Emille Brehier, kuris teigia, kad gyvenimas apibrėžia kraštutinius tikrovės raidos aspektus, tuo tarpu mąstymas ir sąmonė yra tik tarpinės šios raidos grandys. Hadot pabrėžia stoiškuosius šios teorijos šaltinius paaiškindamas, kaip Plotinas pasinaudojo fizinės materialios pneumos teorija apibūdindamas savo filosofijoje vartojamą mąstomos materijos sąvoką.

Tačiau nepaisant įtikinamo Hadot išaiškinimo, koku būdu gyvybės sąvoka funkcionuoja pačiame bendriausiam Plotino filosofijos kontekste, galime pastebėti tam tikrus sunkumus, kurių ši pan-zoistinė interpretacija neišsprendžia, bet veikiau paslepia. Sunku suprasti, koku būdu Plotinas būtų galėjęs tiesiog „pakylėti“ materialiąją stoikų pneumą į mąstomą pasaulį nepakeisdamas jos monistinio statuso ir atitinkamo egzistavimo ir veikimo būdo. Labai panašu, kad Brehier ir Hadot pateikiamoje interpretacijoje gyvybė yra ne kontrastuojama su Vieniu kaip jos šaltiniu, bet greičiau perima Vienio vaidmenį kartu su jo vidinio ir išorinio veikimo dialektika. Plotinas vartoja sąvoką „gyvybė“ kalbėdamas apie visus Būties lygmenis ir apie patį Vienį, tačiau jis niekada tiesiogiai nepasako, kad tikrovės raida ir sklaida galėtų būti paaiškinta vien kaip savaiminė gyvybės prado artikuliacija. Pasak Plotino, pats Vienis nėra tapatus gyvybei. Mąstymas yra dažnai apibūdinamas itin statiškais kategorijomis, kurios eliminuoja bet kokią kaitą ir judėjimą, bet kokią jo galimą „istoriją“, jeigu pasitelktume Armstrongo terminiją. Pasak Plotino, akmenys yra negyvi, ir dar negyvesnė yra juslinė materija. Prancūzų mokslininkų pasiūlytas radikalus gyvybės sąvokos

generalizavimas neleidžia aiškiai išskirti, kaip gyvybė funkcionuoja tikrovės sklaidos procese, ypač kreipiant dėmesį į skirtingus šios sąvokos turinio niuansus skirtinguose kontekstuose. Maža to, gyvybės sutapatinimas su pačiu metafiziniu likties, išeiigos ir grįžties procesu panaikina bet kokią pačios gyvybės sąvokos specifinę reikšmę. Vartojant gyvybės sąvoką šia pačia bendriausia prasme, darosi sunku pastebėti, kad kuomet Plotinas kalba apie Vienio gyvybę, jis aiškiai turi galvoje kažką kitką nei tuomet, kai kalba apie Mąstymo formų gyvybę, individualių sielų ar gyvūnų gyvybes. Nors visos gyvybės apraiškos gali būti metaforiškai pavadintos vienu „ilgu gyvenimu“, kaip Plotinas išsireiškia traktate³⁰, tačiau net ir vartodamas tokią bendrą metaforą, jis palieka daugybę klausimų, su kuriais teko susidurti vėlesniems platonizmo filosofijos tradicijos kūrėjams – Jamblichui, Proklui ir kitiems. Pagrindinis Plotino aiškiai neatsakytas klausimas, į kurį šie ir kiti mąstytojai pateikė savo, dažnai skirtingus, atsakymus, yra šis: kur ir kada atsiranda gyvybė ir koku būdu ji, sąveikaudama su kitais metafiziniais principais, prisideda prie kiekvieno tikrovės lygmens raidos?

Kita svarbi Hadot interpretacijos dalis yra susijusi su gyvybės vaidmeniu Plotino mąstymo hipostazės vidinėje struktūroje. Plotinas neapibrėžia gyvybės kaip ontologiškai atskiro mąstymo aspekto ir visuomet numano, jog Būties, Gyvybės ir Mąstymo triada³¹ yra ne ontologiškai savarankiškų elementų grupė, bet ta pati vieninga Mąstymo tikrovė, kurios skirtingus aspektus galime išskirti sąlygiškai „pagal preeminenciją“, t. y. tam tikru požiūriu Mąstyje vyrauja būtis, kitu po-

žiūriu – gyvybė, dar kitu – mąstymas. Tai reiškia, kad kiekvienas iš šių aspektų yra koekstensyvus su visu Mąstymu kaip „visu gyvūnu“. Gyvybė suprantama kaip dinamiška jungtis tarp mąstymo turinio (būties) ir mąstymo veiklos, taip pat tarp Būties vienybės ir jos artikuliacijos į individualias mąstymo formas. Mąstymo gyvybė yra dinamiška ir visuminė Būties tobulumo realizacija, jos išbaigimas. Tačiau, kaip pažymi Hadot, ne visi Mąstymo struktūros, gyvybės vietos ir funkcijos aprašymai, pateikiami *Eneadose*, sutampa. Kartais gyvybė yra antroje vietoje po būties ir prieš mąstymą, kartais ji užima trečią triados poziciją. Maža to, Plotinas aiškiai nepasako, koks yra statusas „viso gyvūno“, kaip jį įvardija Platonas garsiajame Timajaus tekste apie mąstymo kaip demiurgo veiklą.

Praėjus keleriems metams po Hadot pranešimo, Armstrongas pateikė išsamesnį Plotino mąstymo gyvybės koncepcijos sunkumų sąrašą. Pasak britų mokslininko, šie sunkumai Plotinui iškilo todėl, kad jis bandė, bet, ko gero, nesugebėjo pateikti nuoseklaus ir neprieštaringo Mąstymo vidinės tikrovės apibūdinimo, kuriame derėtų jo kaip statiškos, visiškai nekintančios tikrovės charakteristika, ir kartu galėtume Mąstymą suvokti kaip dinamišką, pilną „kunkuliuojančios“ gyvybės tikrovę. Armstrongas supriešina amžinai nekintančio Mąstymo įvaizdį su dviem jo dinamiškos raidos apraiškomis: visu pirma, metafizinis Mąstymo atsiradimo iš Vienio procesas numano tam tikrą tarsi-laikišką dinamizmą, antra vertus, vidinė jau artikuluoto Mąstymo tikrovė yra neretai apibūdinama vartojant įvairias procesus atspindinčias sąvokas, kurios, Armstrongo nuo-

mone, yra esmiškai svarbios Plotino Mąstymo apibrėžimui, ir kurių negalima redukuoti į vien logines mąstymo formų sąsajas. Armstrongas prieina išvadą, kad Plotino pavyzdys rodo, jog neįmanoma įtikinamai suderinti dinamiškos gyvybės sąvokos su trukmės neturinčios amžinybės koncepcija.

Jis iškelia tą patį klausimą kaip ir Hadot: kas iš tiesų yra Mąstymo gyvybė ir kaip mes turime suprasti dinamiškus ir vitalistinius Mąstymo tikrovės aspektus? Tačiau Armstrongo požiūris ir išvados yra visiškai skirtingi. Hadot nuolat pabrėžia ir remiasi universaliu gyvybės dinamizmu, kuris būtent ir kelia problemas Armstrongui. Gyvybės sąvoka *ζωή* Hadot tampa raktine, kuria jis atrakina visą Plotino metafiziką, tuo tarpu Armstrongas ją atviraai pavadina „keista sąvoka“ po jo pranešimo vykusios diskusijos metu.

Žinoma, Armstrongas labai gerai suvokia, kad Plotinas nuolat pabrėžia, jog laikiškų ir dinamiškų sąvokų vartojimas nusakant Mąstymo genezę ir jo vidinę tikrovę yra sąlygiškas, neadekvatus ir negali būti suprantamas tiesiogiai. Judėjimą, raidą nusakančios sąvokos vartojamos kaip užuominos, analogijos arba

metaforos, kuriomis bandoma apibūdinti nelaikišką loginį procesą, kurio metu atsiranda mąstymas ir vyksta jo vidinė artikuliacija į mąstomas formas. Tačiau šis kalbinis sąlygiškumas negalioja gyvybės sąvokai, nes Plotinas ją vartoja turėdamas visiškai priešingas intencijas. Mažiausiai tris kartus jis pasirenka „gyvybės“ sąvoką kaip pačią tinkamiausią: taip amžinybė yra apibūdinama kaip būties gyvenimas³², supriešintas laikui, kaip sielos gyvenimui³³. Vienio sklaida tikrovėje pavadinta „ilgu gyvenimu“³⁴. Nė vienoje iš šių vietų gyvybės sąvoka nėra kvestionuojama ar vartojama netiesiogiai. Priešingai, ji pristatoma tarsi išvadoje, kaip apibendinanti ir tarsi papildomo apibrėžimo nereikalaujanti, beveik savaimė aiški sąvoka, paaiškinanti ir iki jos vykusią diskusiją.

Prieš bandydami atidžiau gilintis į šį mokslininkų ginčą manome, kad verta panagrinėti pagrindinius gyvybės sąvokos vartojimo *Eneadose* būdus. Tikėtina, kad glausta lingvistinė termino *ζωή* ir ja giminingų sąvokų apžvalga padės aiškiau suvokti, ką Plotinas turi omenyje kalbėdamas apie Mąstymo gyvybę ar gyvenimą.

Ζωή IR *βίος* ENEADOSE

Ζωή ir *βίος* yra du žodžiai, kuriais dažniausiai *Eneadose* įvardijama gyvybė arba gyvenimas. Lietuvių kalboje turime du žodžius, kurie vienu požiūriu atspindi skirtumą tarp šių dviejų graikiškų terminų: *ζωή* yra artimesnė gyvybei, gyvasčiai, gyvybės pradui, tuo tarpu *βίος* – tai, ką mes dažniau vadiname gyvenimu, t. y. tam tikru apibrėžtu laiku, kurio metu būtybė išsaugoja savo gyvybingumą.

Vis dėlto lietuviškoji perskyra ne visiškai tiksliai atitinka graikiškąją ir todėl kartais klaidina. Dėl tos priežasties kalbėdami ir apie *ζωή*, ir apie *βίος* turime būti pasirengę matyti šiose sąvokose ir gyvybės, ir gyvenimo aspektus, kuriuos kiekvieną kartą aptarsime atskirai.

Yra trečiasis terminas, kuriuo iki Plotino būdavo nusakomas gyvenimas, tiksliau, – tam tikras apibrėžtas gyvenimo

laikas, taip pat amžius, tai – $\alpha\omega\upsilon\nu$ ³⁵. Jau nuo Parmenido ši sąvoka filosofijos istorijoje ėmė reikšti „amžinybę“ priešinant ją laikui. Taip Plotinas cituoja Aristotelį³⁶ ir aiškina, kad žodis „amžinybė“ yra kilęs iš junginio „amžinai būti“ ($\alpha\upsilon\upsilon\nu\ \gamma\upsilon\sigma\ \upsilon\pi\upsilon\ \tau\omicron\upsilon\ \upsilon\epsilon\upsilon\ \upsilon\pi\tau\omicron\varsigma$)³⁷. $\alpha\omega\upsilon\nu$ kaip tam tikrą Mąstymo aktualaus veikimo būdą ($\upsilon\pi\epsilon\sigma\tau\omicron\upsilon\ \gamma\epsilon\iota\alpha$) ir jo sąsajas su Mąstymo gyvenimo idėja aptarsime truputį vėliau.

Eneadose paprastai $\zeta\omega\eta$ yra abstraktesnis terminas, juo nusakoma tai, kas nėra negyva³⁸, taigi jis priskiria vitališkumo, gyvybingumo, bet taip pat ir totalumo, integralumo ir vientisumo bruožus. Toks gyvos būtybės gyvastingumas yra patiriamas „čia ir dabar“ kaip *energeia*, taigi kaip tos gyvos būtybės prigimtinė realizacija.

$\zeta\omega\eta$ kaip gyvybės visuma nėra apibrėžiama iš išorės, tačiau yra linkusi progresyviai užpildyti jai pasiekiamą erdvę kaip vientisa, ritmiška, įvairi, „verdanti“, „kunkuliuojanti“ tikrovė. Ekspansyvi ir kūrybiška $\zeta\omega\eta$ yra Plotino palyginama su šokėja³⁹, gražiu žaidimu⁴⁰. Tokiu būdu ji pasklinda po visą tikrovę ir kiekviename ontologiniame tikrovės lygmenyje įgauna tam lygiui būdingus specifinius bruožus. Pasiekusi juslinę tikrovę, ji sąveikauja su ja, tačiau lieka iš esmės jos nesutepta nelyginant šviesa, kuri apšviečia juslėmis patiriamus daiktus⁴¹.

$\zeta\omega\eta$ turi svarbų pažintinį aspektą. Mes gyvą būtybę suvokiame kitaip negu negyvą. Gyva būtybė iš karto patraukia mūsų dėmesį savo gyvybingumu todėl, kad, Plotino žodžiais tariant, ji mums atrodo gražesnė⁴², nes turi sielą, kurią mūsų siela atpažįsta kaip giminingą. Panašiai yra akimirksniu suvokiamas ir

mūsų pačių gyvastingumas: neįmanoma gyvybė be gyvybingumo suvokimo. Gyva būtybė neturi buvimo gyva pradžios suvokimo – savo gyvybingumo suvokimas buvo visada ir jis nėra niekaip padidinamas ar išvystomas. Taip pat negalima sakyti, kad būtybė gali gyventi labiau, negu jau gyvena.

$\beta\iota\omicron\varsigma$ reiškia kitokio pobūdžio vitališkumo visumą negu $\zeta\omega\eta$. $\beta\iota\omicron\varsigma$ yra tam tikras gyvenimo būdas, visas žmogaus gyvenamas laikotarpis, jo metu sudėtos pastangos įgyti gyvenimo išteklių, gerinti gyvenimo sąlygas ir pan. $\beta\iota\omicron\varsigma$ išreiškiamą gyvybingumo visumą yra susijusi su tam tikru išoriniu kontekstu, kuris ją apibrėžia – mes galime kalbėti apie pasaulio gyvenimą, skirtingų tikrovės ontologinių lygmenų gyvenimus kaip skirtingus buvimo būdus. $\beta\iota\omicron\varsigma$ yra gyvenimas, kurį dalija skirtingų amžių laikotarpiai, todėl kalbame apie, pavyzdžiui, Krono „amžių“. $\beta\iota\omicron\varsigma$ taip pat yra žmogaus gyvenimas, kurį jis nugyvenęs pamiršo prieš jo sielai vėl įsikūnijant kitame inkarnacijos cikle. $\beta\iota\omicron\varsigma$ yra gyvenimas, kuriam iš dalies padaro įtaką paties žmogaus pastangos, taip pat gyvenimas, kuriame visi gyvenimo įvykiai ir atskirų gyvenančio žmogaus veiksmų pasekmės yra patiriamos.

Skirtumas tarp $\zeta\omega\eta$ ir $\beta\iota\omicron\varsigma$ tampa mažiau ryškus, kai suvokiame gyvybę kaip tam tikrą buvimo būdą. Abiem atvejais Plotino filosofijoje šis specifinis buvimo būdas yra susijęs su kokrečiu ontologiniu tikrovės lygmeniu. Tačiau atrodo, kad $\zeta\omega\eta$ suprantamas labiau kaip tam tikra išankstinė galimybės sąlyga, kuri įgalina reikštis $\beta\iota\omicron\varsigma$ kaip tam tikrą individualią gyvenimo visumą. Šis skirtumas tampa svarbus, kai bandome suprasti,

ką turi omenyje Plotinas sakydamas, kad būtent sielos *βίος* sukuria laiką ir čia pat tvirtina, kad laikas yra sielos *ζωή*. Tai reiškia, kad laiką ontologiškai pagrindžia ne siela savaime, bet jos specifinis buvimo būdas, sąlygojamas sielos ontologinio statuso. Taip laikas, būdamas sielos gyvybė (*ζωή*), priežastiniu ryšiu susijęs su Amžinybe, kuri savo ruožtu yra vadinama Būties gyvenimu (*ζωή*)⁴³. Siela vadinama *υμφίβιος* – gyvenančia du gyvenimus (*βίος*), vieną jusliniame pasaulyje, kitą – mąstomoje tikrovėje. Yra viena sielos gyvybė (*ζωή*), tačiau ji realizuojama skirtingais gyvenimo būdais

(*βίος*) skirtinguose tikrovės ontologiniuose lygmenyse.

Jeigu priimsime domėn šiuos *ζωή* ir *βίος* sąvokų skirtumus, tuomet matysime, jog abi jos nėra neutralūs gyvybės ar gyvenimo apibūdinimai, bet greičiau išreiškia tam tikrą konkrečią perspektyvą, kurioje suvokiama gyva būtybė. Pirmiausia, gyvybė nėra predikatas, kurį būtų galima priskirti būčiai, tapatinamai su mąstymu, kuris kažkuriame savo genezės ar raidos etape būtų buvęs „dar negyvas“ ir kuris įgautų gyvybės bruožą (t. y. „atgytų“) kokiame nors vėlesniame savo raidos etape.

UŽSKLANDA

Prisimindami Hadot pateiktą universalų gyvybės apibrėžimą, matome, kad iš tiesų pačia bendriausia prasme gyvybe, *ζωή* gali būti pavadintas bet koks nuoseklus ir išreikštas judėjimas. Nors galime tik metaforiškai kalbėti apie Vienio vidinę gyvybę, tačiau išorinis Vienio veikimas, jo išeiğa, jau gali būti analogiškai vadinamas gyvybe, kadangi jam būdingas nelaikiškas judėjimas, dėl kurio atsiranda pirmasis skirtumas, pirmoji kitybė. Vis dėlto kai kalbame apie Mąstymo gyvybę (*ζωή*), yra akivaizdu, kad čia ji tampa jau visai kito gyvenimo, kaip buvimo būdo, (*βίος*) galimybės sąlyga. Net jeigu genetiškai šis buvimo būdas yra susijęs su iš Vienio ateinančia gyvybės galia ir nuo jos ir priklausomas, Mąstyme jis įgauna jau vien tik jam būdingus specifinius bruožus.

Todėl *Eneadose* *ζωή* ir *βίος* yra viena kitą papildančios sąvokos ir nėra vartojamos sinonimiškai. Jų skirtumai padeda išgryninti *ζωή* sampratą, kuri savo abs-

trakčiausia reikšme kai kuriais aspektais ypač priartėja prie to, ką Aristotelis įvardija terminu *ἐνέργεια*, aktualiu veikimu. Šio artimumo aptarimas – jau kito straipsnio užduotis. Čia tik apibendrindami galime padaryti išvadą, kad Plotino mąstymo gyvenimo, gyvybės koncepcijos prieštaravimas nėra kokio nors jo teorijos loginio nenuoseklumo pasekmė. Kaip matėme, iš savo pirmtakų perimdami tikrosios Būties ir judėjimo priežasties santykio problematiką Plotinas kartu perėmė ir ambivalentišką Būties ir judėjimo santykio traktuotę. Kita vertus, nuoseklus ir iškalbingas *ζωή* ir *βίος* sąvokų vartojimas Plotino traktatuose rodo, kad pats filosofas gerai suvokia „gyvybės“ sąvokos vartojimo problemiškuumą, ypač kalbėdamas apie skirtingus tikrovės lygius. Akivaizdu, jog Plotinas siekia, kad abi sąvokos papildytų viena kitą ypač tuomet, kai norima, viena vertus, išsaugoti universalią gyvybės dimensiją bei jos sklaidą tarp skirtingų

metafizinių hipostazių, ir, kita vertus, pagrįsti specifinį, konkrečiam tikrovės lygmeniui būdingą „gyvenimo būdą“. Tokiu būdu Plotinas tarsi suteikia pa-

grindo Hadot ir Armstrongo interpretacijoms, nors tai ir nepašalina įspūdžio, kad jo „Mąstymo gyvenimas“ kartais apibūdinamas prieštarinai.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ *Plotini opera, (editio maior)*. Ed. Paul Henry and Hans-Rudolf Schwyzer. – Oxford: Clarendon Press, 1964-1982; vol. I-III, (VI.7 [38],12, 23).
- ² Pierre Hadot. *Être, Vie, Pensée chez Plotin et avant Plotin. // Sources de Plotin, Entretiens, tome V, 1 vol.* – Vandoeuvres, Genève: Foundation Hardt 1960, p. 107–157.
- ³ Nors neturime monografijos konkrečiai šia tema, tačiau apie Mąstymo dinamizmo ir vitališkumo aspektus Plotino filosofijoje yra ne kartą savo darbuose kalbėję tokie mokslininkai kaip Werner Beierwaltes, John Rist, John Bussanich, Dominic J. O'Meara, Eyjólfur Kjalar Emilsson ir kiti.
- ⁴ *Eternity, Life and movement in Plotinus' Accounts of Nous // Le Néoplatonisme. Colloques internationaux du CNRS à Royaumont du 9–13 Juin, 1969*, edited by P. M. Schuhl and P. Hadot. – Paris: CNRS 1971, p. 67–76.
- ⁵ Žr. William Keith Chambers Guthrie. *A History of Greek Philosophy*, vol. 1. – Cambridge: University Press, 1962, p. 62–67.
- ⁶ *Aristotle's metaphysics*. 2 vols, ed. William David Ross. – Oxford: Clarendon Press, 1924, 983b24.
- ⁷ *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Vol. 1, ed. Hermann Alexander Diels, Walther Kranz. – Berlin: Weidmann, 1951, Fr. 4.
- ⁸ Ten pat, Fr. 5.
- ⁹ Ten pat, DK 22B1, B2.
- ¹⁰ Žr. *Aristotle's metaphysics*, (985a10-13).
- ¹¹ *Die Fragmente der Vorsokratiker*, B7.1.
- ¹² Žr. *Aristotle's metaphysics*, 985a23-32.
- ¹³ *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Fr. 13.
- ¹⁴ Ten pat, Fr. 12.
- ¹⁵ *Platonis opera*. Vol. 1, ed. John Burnet. – Oxford: Clarendon Press, 1900, (*Ist.* 10, 894b-c).
- ¹⁶ *Platonis opera*. Vol. 2, ed. John Burnet. – Oxford: Clarendon Press, 1901, (*Tim.* 34a, 36e, 40a-b).
- ¹⁷ *Platonis opera*. Vol. 1, (*Faidr.* 245c-246a, *Ist.* 10, 894c).
- ¹⁸ *Platonis opera*. Vol. 4, ed. John Burnet. – Oxford: Clarendon Press, 1902, (*Sof.* 248e6-249a2).
- ¹⁹ *Platonis opera*. Vol. 2, (*Tim.* 30c-d).
- ²⁰ Ten pat, (*Tim.* 30b5,3-4).
- ²¹ Ten pat, (*Tim.* 30a-c).
- ²² *Aristotelis physica*. Ed. William David Ross. – Oxford: Clarendon Press, 1950, (III, 200b).
- ²³ Ten pat, (III, 201a).
- ²⁴ Ten pat, (II, 192b).
- ²⁵ Aristotle. *De anima*. Ed. William David Ross. – Oxford: Clarendon Press, 1961, (413a-b, 432a-433b).
- ²⁶ Ten pat, (II, 412a27-29).
- ²⁷ *Aristotle's metaphysics, (Met.* 1072b-1073a).
- ²⁸ *Aristotelis ethica Nicomachea*. Ed. Ingram Bywater. – Oxford: Clarendon Press, 1894, (VII, 1154b).
- ²⁹ Žr. Pierre Hadot. *Être, Vie, Pensée chez Plotin et avant Plotin*; Giannis Stamatellos. *Plotinus and the Presocratics*. – New York: State University of New York Press, 2007, p. 112–120.
- ³⁰ *Plotini opera*, (V.2[11], 2,27).
- ³¹ Pasak Hadot, ši triada buvo apibrėžta platonizmo tradicijoje dar prieš Plotiną.
- ³² *Plotini opera*, (III.7 [45], 3,37-39).
- ³³ Ten pat, (III.7 [45], 11,43-45).
- ³⁴ Ten pat, (V.2 [11], 2, 27).
- ³⁵ Plg. Aristotle. *Du ciel*. Ed. Paul Moraux. – Paris: Les Belles Lettres, 1965, (279a25): αἰών vadiname „kiekvieno gyvenimo laiką aprėpiantį tikslą“.
- ³⁶ Ten pat,(279a.27).
- ³⁷ *Plotini opera*, (III.7 [45], 4, 44).
- ³⁸ Lietuviškai norisi sakyti „tai, kas yra mirė“, tačiau tai netikslu – gyvybė turėtų būti priešinama tam, kas visada yra negyva, o ne tam, kas vienaip ar kitaip mirė, t. y. perėjo iš gyvumo į negyvumo būvį. Kiti žodžio „negyvas“ sinonimai, pvz., „bedvasis“ ar „bežadis“, nenurodo perėjimo iš vieno būvio į kitą, bet jie viso labo neigia gyvybės šaltinį arba tam tikrą gyvos būtybės savybę (dvasią, sielą, žadą, t. y. gebėjimą kalbėti).
- ³⁹ *Plotini opera*, (III.2 [47], 16,23-27).
- ⁴⁰ Ten pat, (III.2 [47], 15, 29-33).
- ⁴¹ Ten pat, (IV.5 [29], 6, 28).
- ⁴² Ten pat, (VI.7 [38], 24,27-36).
- ⁴³ Ten pat, (III.7 [45], 3,37-39).